

Ženske v medijih: od soprog do oseb brez priimka

Abstract

Women in Media: From Wives to People Without a Surname

The text focuses on how women are addressed in mainstream Slovenian media (print, television, radio, web). The author describes how journalists covered Slovenia's first woman prime minister, and highlights the specific ways in which women's surnames are used to enforce gender stereotypes. The author also analyzes the patronizing attitude of politicians in addressing a female TV show host with only her first name, attempting to reduce the professional distance and establish a more personal attitude. The text covers concrete examples from the Slovenian media landscape, as well as the responses and critiques from each scenario. The calls for changing the way women are addressed in media are largely ignored or considered unimportant. The author questions whether the reason for this lies in the generation that grew up in a predominantly patriarchal space which doesn't problematize the aforementioned debate.

Keywords: media, inequality, sexism, journalism, genders, stereotypes, discrimination, politics

Izak Košir is a journalist at the political weekly magazine Mladina and the founder of the socio-critical digital newspaper Torej ob petih (izak.kosir@mladina.si).

Povzetek

Prispevek se osredotoča na obravnavanje oseb ženskega spola v osrednjih slovenskih medijih (časopisi, televizije, radio, splet); od odnosa novinarjev do prve predsednice vlade RS in specifične rabe priimkov obravnavanih žensk, ki v slovenski družbi še dodatno utrjuje spolne stereotipe, do pokroviteljskega odnosa politikov v primeru naslavljanja televizijske voditeljice zgolj z imenom (brez priimka), s čimer se vzpostavlja odnos na osebni ravni in se krajša profesionalna distanca. Besedilo obravnava nekatere konkretne primere v slovenskih medijih, odzive nanje ter njihove kritike in ugotavlja, da pozivi za spremembe na tem področju večinoma niso upoštevani oziroma niso razumljeni kot tehtni in pomembni. Sprašuje se, ali vzrok morda tiči v generaciji, ki izhaja iz patriarhalnega prostora, v katerem se obravnavana tematika ne problematizira.

Ključne besede: mediji, neenakost, seksizem, novinarstvo, spoli, stereotipi, diskriminacija, politika

Izak Košir je novinar političnega tednika Mladina in ustanovitelj družbeno-kritičnega spletnega medija Torej ob petih (izak.kosir@mladina.si).

Uvod

Ko govorimo o ženskah v medijih, večinoma štejemo, preštevamo število oseb ženskega spola v različnih izdajah časopisov oziroma medijev (radio, televizija, splet, tisk) ter odstotkovno primerjamo, v kakšnem razmerju so v primerjavi z osebami moškega spola. O ženskah (kot ženske imamo v mislih osebe ženskega spola, nebinarne osebe ter trans osebe, ki se identificirajo kot ženske) torej v medijih govorimo predvsem z vidika tako imenovanih spolnih kvot. A tudi na družbeno liberalnejšem polu (v levičarsko in levosredinsko usmerjenih medijih) so mnenja glede tega deljena, saj so nekatere vidnejše predstavnice slovenske strokovne javne sfere prepričane, da kvote niso primerno orodje za vzpostavitev enakosti med ženskim in moškim spolom v medijih (pa tudi v Državnem zboru – število poslank in poslancev), saj bi se po njihovem morali osredotočiti na strokovnost in primernost kandidatk in kandidatov, ne na spol. To je sicer pogosto zgolj izgovor za izogibanje kvotam – če sledimo tej logiki, se je namreč treba vprašati, zakaj so večinsko kvalificirani le moški. Ob tem pa se pojavljajo tudi drugi pomisleki, in sicer predvsem v smeri, da patriarhat ne pozna spola – če torej ne izničimo in prevprašujemo odnosov moči, ne moremo zares doseči enakosti. Povedano drugače – tudi predsednica lahko zatira po enakem ključu, če se v temelju ne spremeni sistem, ki zatiranje omogoča.

Zadnja sogovornica, s katero sem imel priložnost razpravljati o spolnih kvotah (Košir, 2020a), je bila senatorka v Rimu dr. Tatjana Rojc, zamejska Slovenka, ki je kljub temu, da je v italijanski senat prišla prav zaradi zakona o kvotah, o tem dejala:

Iskreno priznam, da se nisem strinjala z zakonom o t. i. ženskih kvotah, saj menim, da bi morali ljudi za posamezne funkcije izbirati zaradi njihovih sposobnosti in kompetenc. Je pa smiselno poudariti, kako so ženske v italijanskem sistemu še vedno precej zapostavljene, in to kljub zakonom. Sama prihajam iz Trsta, ki je bil glede ženske enakopravnosti vedno zelo napredno mesto: Danica, sestra Pinka Tomažiča, pripoveduje Boris Pahor, je že v 30. letih prejšnjega stoletja nosila hlače, kar je bilo za takratne razmere škandalozno, ženske v Trstu so povsem normalno zahajale v kavarne in kadile v javnosti, medtem ko je bilo takrat marsikje v Italiji to nezaslišano. Tako tudi ni naključje, da so prve slovenske feministične revije nastale prav v Trstu (Slovenka, Ženski svet). Si lahko mislite, da je še v šestdesetih letih veljal zakon, ki je ženskam v Italiji prepovedoval, da bi postale diplomatke ali

sodnice, ker naj bi bile nekaj dni v mesecu nerazsodne? V Italiji je tudi precejšnja razlika v mentaliteti med severom in jugom; na jugu je še vedno zaposlenih precej manj žensk, saj tudi sistemske razmere niso urejene tako, da bi ženskam, ki imajo otroke, omogočale tiste usluge, ki bi jih delno razbremenile, zato večkrat ostajajo doma in so gospodinje. Tudi plačilni listi se glede na spol velikokrat razlikujeta.

Primer »Bratuškova«

Ob tem *intermezzu* je smiselno povedati, da bi lahko v nadaljnjem besedilu, kot je še vedno v navadi v pretežnem delu slovenskih medijev, dr. Rojc naslavljal kot dr. Rojčevo, kar nas pripelje do percepcije žensk v medijih. Gre za zakoreninjeno poimenovanje oseb ženskega spola po njihovem priimku, s prikritim (vsekakor verjamemo, da ne vedno nalašč, a pravila o rabi slovnice so ograjena v nadvse konservativnih in tradicionalističnih okvirih; do tega še pridemo) sporočilom, da so last tistega, čigar priimek nosijo. Naj za primer ponovno navedem dr. Tatjano Rojc; če torej predvidevamo, da je dr. Rojc poročena oziroma da je v partnerskem odnosu prevzela možev priimek, jo z naslavljanjem »Rojčeva« avtomatsko podredimo soprogu oziroma moškemu. Gre za starikavo in neljubo rabo, ki pa jo uporabljajo domala vsi slovenski dnevni časopisi, televizije, radijske postaje in spletni portali. V svojih člankih se že leta nadvse trudim to spremeniti ter k temu spodbujam novinarske kolege – nemalokrat pa se zatakne tudi pri lektorih oziroma lektorjih, saj imajo slovenisti v večini primerov o tem povsem drugačno mnenje, ki se opira precej bolj na tehnična pravila slovnice kot na družbeni vidik in sociološke posledice, ki jih tovrstna sporočilnost prinaša pri obravnavanju žensk v medijih. Na svoji dolgoletni novinarski poti (na kateri sem sodeloval s številnimi referenčnimi mediji v Sloveniji) razen ene izjeme nisem naletel na vodjo redakcije, ki bi se zavzel za opustitev starega načina navajanja priimkov žensk; po mojih izkušnjah in poizvedovanjih pri novinarskih kolegicah in kolegih je na koncu vedno prevladala beseda lektorjev. Spolno nezaznamovano rabo je v sferi ne osrednjih, a kljub temu referenčnih medijev mogoče občasno opaziti pri Mladini in Radiu Študent (RŠ), kjer je praksa sicer odvisna od avtorja oziroma avtorice, a lektorji/lektorice tam to dopuščajo oziroma besedila ne spreminjajo.

Praksa spolno zaznamovane rabe priimkov žensk je v slovenskem javnem medijskem prostoru dosegla vrh, ko je na položaj predsednika vlade prvič

prišla ženska – Alenka Bratušek. Kljub temu, da so bila na t. i. levem polu novinarjev in novinark polna usta hvale, da imamo v Sloveniji prvič premierko, so jo vsi (brez izjem) v prispevkih naslavljali z »Bratuškova«; ta oznaka se je drži še danes. Naj naštejemo le nekaj primerov naslovov iz različnih medijev: »Bratuškova: Stvari pri drugem tiru gredo v hudo napačno smer«, »Bratuškova pretresena na nacionalki: Sin je bil z mojim avtom«, »Bratuškova: Gradbene projekte je brez aneksov težko delati«, »Bratuškova dala košarico Janši«, »Bratuškova: Edina pot do predčasnih volitev konstruktivna nezaupnica in oblikovanje projektne vlade«, »Ministrica Bratuškova razjezila Blejce«, »Bratuškova: Dokler bom jaz ministrica, energetika ne bo peskovnik«, »Se je Bratuškova osebno vmešala v razpis za direktorja družbe SODO?«

In če se je novinarska srenja leta 2013 (skoraj brez izjem), potem ko je ocenjevala domala vsako »napačno« opravo premierke Bratušek (motili so jo tako vzorci na oblekah kot višina pet na čevljih), pozneje (še istega leta) kesala, ko je kritičen del javnosti časopisje opozoril na elemente seksizma in dvojnih meril, saj premierkinih moških kolegov (pa tudi njenih predhodnikov na položaju predsednika oziroma predsednice vlade) novinarke in novinarji nikoli niso vzeli pod lupo zaradi načina oblačenja, nikoli ni uvidela zmote glede naslavljanja s priimkom. Ta problematika (kar zagotovo je) ostaja na margini nekaj pozivov, ki pa v širšem slovenskem medijskem prostoru zaenkrat še niso padli na plodna tla. Časopisne in druge medijske hiše namreč vodijo uredniki (in tudi urednice), ki so pripadniki starejše generacije in so tovrstno poimenovanje prinesli s sabo oziroma so to nanje prenesli starejši mentorji ali mentorice; enako velja za lektorice in lektorje, saj na področnih fakultetah tega ne obravnavajo kot »problem« ali »napačno rabo«.

Gospa Erika

To nas pripelje do še enega fenomena naslavljanja žensk v slovenskih medijih, ki prav tako kaže na diskriminacijo in drugačno obravnavanje oseb ženskega spola. Maja 2020 sem v tedniku Mladina objavil prispevek z naslovom »Gospa Erika« ter podnaslovom »Ko politiki ženske nagovarjajo po imenu« (Košir, 2020b). V njem sem obravnaval takrat še aktualno raziskovalno-pogovorno oddajo Tarča (predvajano v živo 30. aprila 2020 na TV Slovenija 1), v kateri je ta pojav še posebej prišel do izraza. Voditeljico oddaje, novinarko Eriko Žnidaršič, so namreč gosti in tudi gostja (torej politiki in političarka) naslavljali z »gospa Erika«, kar je precej nenavadno, saj ima tudi priimek. V primerljivih pogovorno-informativnih oddajah namreč

isti politiki voditeljv ne naslavljajo poimensko, denimo »gospod Slavko« (Bobovnik), »gospod Uroš« (Slak), »gospod Igor« (E. Bergant) ... Gre torej za dvojna merila in prikriti seksizem, obenem pa skušajo politiki na tak način z voditeljico vzpostaviti bolj oseben in pokroviteljski odnos, ki ohranja manj profesionalne distance.

V omenjenem članku sem zastavil sledeče vprašanje:

Si predstavljate, da bi »gospa Erika« sprejela njihovo igro in začela tudi sama naslavljati goste poimensko, denimo »gospod Zdravko« (Počivalšek), »gospod Matej« (Tonin), »gospa Jelka« (Godec)? Najbrž bi se na voditeljico vsul plaz kritik, še posebej s tiste strani, ki tovrstno obnašanje največkrat tudi sama uporablja. Povedno je, da se je prav v tej oddaji ministru za obrambo Mateju Toninu zgodil lapsus, v katerem je dejal, da je »govoril z ženskami in ljudmi«.

Del citata ministra za obrambo Mateja Tonina v zgoraj omenjeni oddaji Tarča:

In še eno stvar moram poudariti, gospa Erika. Jaz sem govoril s temi ženskami in ljudmi, ki so to pregledovali. Žalostni so, jokajo, ker se jih vse meče v isti koš. Vsakdo, ki je garal šestnajst ur na dan, delal ob sobotah in nedeljah, vse te ljudi se meče v isti koš. In za vse te ljudi se pravi, da so kriminalci.

Ob tem je vredno omeniti tudi obratno rabo; ko je denimo v javno-politično sfero stopila Katarina Kresal, takrat predsednica stranke LDS, jo je voditeljica, novinarka Rosvita Pesek, v pogovoru oziroma soočenju na TV Slovenija prav tako naslavljala z »gospa Katarina«.

Pozicija moči

V mnenju v časniku Večer (Rakovec-Felser, 2020) je opisano ravnanje problematizirala dr. Zlatka Rakovec-Felser, spec. klin. psih., ki je zapisala, da je naslavljanje voditeljice z »gospa Erika« ne le simbolna opustitev potrebne socialne distance, in to brez privoljenja druge strani, ampak tudi zdrs v razmerju politik – novinarka, v katerem je imel, gledano s pozicije moči, politik nedvomno boljši izhodiščni položaj.

Dr. Rakovec-Felser je navedla primer iz tujine, in sicer ko moderatorka Marietta Slomka pri osrednji informativni oddaji nemške ZDF najavi katerega od politikov, pa naj je to zunanji minister Heiko Maas, gospodarski minister Peter Altmaier ali celo kanclerka, bo v odgovoru na pozdrav slišala gostov omikani »*Guten Abend, Frau Slomka*« (»Dober večer, gospa Slomka.«), nikoli pa ne »*Frau Marietta*« (»gospa Marietta«). »Če bi se to kdaj zgodilo – podobnega bontona se držijo tudi pri starejši državni televiziji *Das Erste* (ARD) –, bi temu verjetno ugovarjal velik del nemške publike. So meje, ki jih v demokraciji pač ne kaže prekoračiti,« opozarja dr. Rakovec-Felser in pojasnjuje:

Zakaj? V kulturi medosebnega komuniciranja, še zlasti v javnem prostoru, se z naslavljanjem s priimki vzdržuje potrebna socialna distanca in izraža spoštovanje sogovornika. Opustitev manire vrže slabo luč na tega, ki jo nezavedno ali celo z določeno dozo zlobe zavestno krši. Taka, na videz nepomembna pravila omogočajo, da si različno misleči posamezniki med razpravo ne skočijo v lase, še preden bi se uspeli kaj dogovoriti. Ker produktiven razgovor poteka v smeri napornega iskanja vsem sprejemljive rešitve, bi to pomenilo, da so udeleženci k razpravi pristopili goli in bosi, kot bi jih pravkar naplavila samota globokega gozda. Govorec, ki si v javnosti brez predhodnega pristanka z druge strani privošči drugega poimenovati po imenu, ne le simbolno zmanjša razdaljo med njima, pač pa si v odnosu z drugim poslej lahko privošči več neposrednosti in dogajanje usmerja po svojem okusu. Ko mu na primer v politični razpravi zmanjka argumentov in ga zato intimno pograbi jeza, se bo to pokazalo v izgubljeni smeri in namenu pogovora. Prej bo prešel v napad in več bo podtikanj, sprevrčanj, sprenevedanj, obtožb, tudi žalitev in diskvalifikacij druge strani. Seveda to ne bo ostalo brez posledic. Druga stran se bo zapletla v samo-obrambo. Prebujeni afekti z ene in druge strani bodo zameglili pogled na problem, ki bi ga bilo treba rešiti, namesto tega pa bomo gledali bitko, kdo bo koga. Seveda k izrojenemu sporazumevanju ne vodi le opuščanje preizkušenih starih manir. A je z njimi, in s svojo zmožnostjo, da se kdaj ob prebujenih občutjih strahu, sramu in slabe vesti človek ustavi, zamisli in korigira, bliže sposobnosti vzpostavljanja medosebnih stikov v zadovoljstvo vseh vpletenih strani.

Seksizem brez priimka

Omenjena vrsta (včasih bolj, drugič manj prikritega) seksizma v slovenskem prostoru žal ni nova. V preteklosti se ga je v svojem žaljivem pisanju na Twitterju nenehno posluževal Boštjan M. Zupančič, nekdanji ustavni sodnik in dolgoletni slovenski sodnik na Evropskem sodišču za človekove pravice. Moški so imeli priimke, ženske zgolj imena. Tako je ravnal tudi trenutni predsednik vlade Janez Janša, ko je v preteklosti novinarka RTV Slovenija (prav tako na Twitterju) naslavljal s »presstitutkami« – te niso imele priimkov, bile so Mojce in Eugenije. In še bi lahko naštevali.

Po mnenju dr. Eve D. Bahovec, s katero sem se pogovarjal med pisanjem članka o »gospo Eriki«, ima praksa širše vzroke: ženska je v naši civilizaciji drugi spol. »To pomeni, da je glede na moškega sekundarna, pa tudi, da je bolj specifično obeležena, da ne rečem determinirana. Umeščena je na neko nižjo stopnjo splošnosti,« je komentirala za omenjeni prispevek in ob tem izpostavila, da je že v SSKJ moški »človek«, ženska pa »oseba«.

Sprašuje se, ali morajo biti bolj »udomačene« ženske res pogoj za to, da se moški počutijo bolj spoštovane, in dodaja (Bahovec v Košir, 2020b):

V osebni izkaznici je npr. ženska – kakor vsi drugi – identificirana z imenom in priimkom, in tudi v javnem govoru ni razloga za razlikovanje ali »udomačevanje«. Za omizjem sedijo moški in ženske, prve se kliče po priimku, druge pa – za razliko od prvih – npr. kot Eve, Erike ali Emilije. To vzbuja vtis nekakšne domačnosti in pomanjkanja spoštljive distance.

Četudi se zdi, da so (kot še posebej rada poudarja slovenska desnica) slovenski mediji večinoma levičarsko usmerjeni ter da zagovarjajo enakopravnost in enakost tudi med spoli, bi lahko iz zapisanega povzeli, da je še posebej medijski svet precej konzervativen ter patriarhalen v odnosu do obravnavanja žensk; najbolj zaskrbljujoče pa je, da se tega niti ne zaveda, saj večina urednikov in urednic, ki so na poziciji moči, s katere bi lahko razmere izboljšali, izhaja iz prostora, v katerem se obravnavana tematika ne problematizira. Ali bo premik povzročila šele generacijska menjava, pa bo pokazal čas.

Viri

- Košir, Izak (2020a): Dr. Tatjana Rojc. *Mladina Intervju*, 30. junij, str. 84–92.
- Košir, Izak (2020b): Gospa Erika. *Mladina*, 8. maj. Dostopno na: <https://www.mladina.si/198233/gospa-erika/> (22. junij 2020).
- Mlakar, Petra (2019): Ministrica Bratuškova razjezila Blejce. *Dnevnik*, 29. november. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042915440> (22. junij 2020).
- M. Z. (2020): Bratuškova: Gradbene projekte je brez aneksov težko delati. *MMC RTV SLO*, 6. marec. Dostopno na: <https://www.rtvlo.si/gospodarstvo/bratuskova-gradbene-projekte-je-brez-aneksov-tezko-delati/516454> (22. junij 2020).
- N. Č. (2020): Bratuškova pretresena na nacionalki: Sin je bil z mojim avtom. *Slovenske novice*, 21. februar. Dostopno na: <https://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/bratuskova-pretresena-sin-je-bil-z-mojim-avtom-281237> (22. junij 2020).
- Rakovec-Felser, Zlatka (2020): Je prav, da voditeljico kdo kliče gospa Erika? *Večer*, 2. junij. Dostopno na: <https://www.vecer.com/pogled-je-prav-da-voditeljico-kdo-klice-gospa-erika-10177743> (22. junij 2020).
- RTV SLO (2020): O nabavah zaščitne opreme, 2. del. *Tarča*, 30. april. Dostopno na: <https://4d.rtvlo.si/arhiv/tarca/174689852> (22. junij 2020).
- STA (2020): Bratuškova: Edina pot do predčasnih volitev konstruktivna nezaupnica in oblikovanje projektne vlade. *Večer*, 14. maj. Dostopno na: <https://www.vecer.com/bratuskova-edina-pot-do-predcasnih-volitev-konstruktivna-nezaupnica-in-oblikovanje-projektne-vlade-10170126> (22. junij 2020).
- STA (2020): Bratuškova dala košarico Janši. *Žurnal24*, 2. junij. Dostopno na: <https://www.zurnal24.si/slovenija/bratuskova-dala-kosarico-jansi-347897> (22. junij 2020).
- STA (2019): Bratuškova: Dokler bom jaz ministrica, energetika ne bo peskovnik. *24ur.com*, 6. september. Dostopno na: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/bratuskova-o-spremembi-ustanovnega-akta-podjetja-sodo.html> (22. junij 2020).
- STA (2019): Se je Bratuškova osebno vmešala v razpis za direktorja družbe SODO? *Delo*, 6. september. Dostopno na: <https://www.delo.si/novice/slovenija/bratuskova-se-je-osebno-vmesala-v-razpis-za-direktorja-druzbe-sodo-224454.html> (22. junij 2020).
- V. L. (2020): Bratuškova: Stvari pri drugem tiru gredo v hudo napačno smer. *Siol.net*, 18. junij. Dostopno na: <https://siol.net/novice/slovenija/bratuskova-stvari-pri-drugem-tiru-gredo-v-hudo-napacno-smer-528135> (22. junij 2020).